

UDK: 316.4.052:325
325:316.4.052
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 28. 02. 2002.
Prihvaćeno: 13. 03. 2002.

MILAN MESIĆ

*Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Odsjek za sociologiju*

Globalizacija migracija

SAŽETAK

Članak dokazuje da su suvremene međunarodne migracije konstitutivni dio globalizacijskih procesa. Nakon određenja pojmova globalizacije i globalizacije migracija, raspravlja se o šest ključnih tema, koje povezuju globalizaciju i međunarodne migracije (»globalni gradovi«; obujam migracija; diverzifikacija migracijskih tokova; globalizacija znanosti i obrazovanja; međunarodne migracije i državljanstvo; iseljeničke zajednice i novi identiteti). Prvo, slijedeći Saskiu Sassen, odbacuje se rašireno mišljenje da su nekvalificirani imigranti u »globalnim gradovima«, kao središtima nove svjetske (globalne) ekonomije, izgubili svoje (važno) mjesto. Naime, »postmoderni« uslužni sektor ne bi mogao funkcionirati bez oslonca na sve širi krug pomoćnih nekvalificiranih radnika. Drugo, kritičkom usporedbom s masovnim tradicionalnim prekomorskim migracijama u SAD na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće pokazuje se da je tekuća međunarodna migracija možda razmjerno nešto manja. Međutim, važno je imati na umu različita ograničenja, koja prije nisu postojala, pa su migracijski potencijali stvarno veći. Treće, globalizacija se više ogleda u diverzifikaciji njezinih obrazaca: u proširenju izvora imigracija za Novi Svijet i Europu na nove regije u svijetu, u nastanku novih imigracijskih područja (Srednji istok, novoundustrijalizirane zemlje Dalekog istoka, južna Europa), u snaženju unutarregionalnih migracija. Četvrto, globalizacija je povezana s povećanom migracijom stručnjaka, pa je pesimistični koncept *brain draina* zamijenjen optimističnim *brain gainom*. Peto, suvremene međunarodne migracije dovode se u vezu s krizom nacionalnog modela državljanstva. Šesto, povezivanje (migrantskih) kulturnih zajednica neovisno od razdaljina i fizičke blizine kulturnog središta (determinirana identiteta), te hibridizacija kulturnih obrazaca, dovode u pitanje stare postavke o zasebnim kulturama na ograničenim prostorima. Ukratko, rasprava o navedenim temama ide u prilog osnovnoj tezi rada o konstitutivnosti međunarodnih migracija u procesima globalizacije.

KLJUČNE RIJEČI: migracije, globalizacija, dobitak mozga, dijaspora, državljanstvo, postnacionalno društvo

Uvod – pojam globalizacije

U općoj predodžbi pod globalizacijom se misli na rastući broj događaja koji se zbivaju istodobno širom svijeta, pa se danas svi međunarodni odnosi nadaju njezinim aspektima. No, u bilo kojem strožem određenju pojam globalizacije mora zahvaćati nešto više od sličnosti pojava u različitim zemljama, ponajprije njihovu međusobnu povezanost uvjetovanu nekim zajedničkim uzrocima. Međutim, i takvo shvaćanje ne bi išlo dalje od zamjene termina za procese internacionalizacije. Za svoje zagovornike globalizacija upravo polazi od nadnacionalnih sila i mehanizama. »Ona implicira višu razinu organizacije – takvu na kojoj se odvojeni nacionalni entiteti sami rastvaraju, tako da se sve glavne političke i ekonomske odluke imaju u krajnjoj liniji transmitirati globalno. Ovaj novi svijet svjedoči 'smrt geografije', i naročito praznjenje nacionalne države« (Stalker, 2000: 3).

Druga opća redukcija pojma globalizacije odnosi se na usko ekonomsko određenje po kojemu se on (isključivo) odnosi na internacionalizaciju investiranja i trgovine. Većina globalizacijskih teoretičara predstavlja ju kao osobinu ekonomskih aktivnosti – kako ističe Clark (1997: 21). Jedna od središnjih tema u raspravama o globalizaciji, međutim, je i međuigra lokalnoga i globalnoga, što je navelo sociologa Rolanda Robertsona da skuje termin »glokalizacija« (Robertson, 1992: 173–74). Drugi ključni problemi su još: homogenizacija naspram heterogenosti, opadanje nacionalne države i »amerikanizacija« (Bruce, 1999: 8), a ponekad se uključuju i međunarodne migracije. Sa sociološkog motrišta »globalizacija se odnosi kako na sažimanje svijeta tako i intenzifikaciju svijesti o svijetu kao cjelini« (Robertson, 1992: 8). Ta svijest, pak, omogućena je uvelike tehnološkim napretkom u masovnim medijima, osobito telekomunikacijama, i njihovim širenjem po cijelome svijetu (globalizacijom).

Do sada je predloženo više definicija globalizacije i ne nazire se neko općeprihvaćeno određenje. Dobar dio empirističke literature ionako djeluje bez ikakva teorijskoga koncepta, proizvodeći različite vrste evidencije koje bi po sebi trebale dokazivati globalizaciju na djelu. Često se navodi Giddensova definicija prema kojoj globalizacija predstavlja »intenzifikaciju svjetskih društvenih odnosa koji povezuju udaljene lokalitete na takav način, da lokalna događanja oblikuju događaji koji se zbivaju udaljeni mnogim miljama i obrnuto« (Dunne, 1999: 19). Ona ostavlja otvorenim pitanje »stupnja intenzifikacije« na kojemu svjetski društveni odnosi poprimaju kvalitativno nove, upravo globalizacijske karakteristike. A to pitanje početka predmet je spora između globalizacijskih radikala i skeptika. Tako predstavnica prvih, Charlotte Bretherton, primjerice globalizaciju vidi kao »novu, distinktivnu fazu u svjetskoj politici«. Na drugoj strani su oni koji tvrde da pred sobom imamo samo napredniji ili ubrzaniji oblik internacionalizacije, započete kapitalizmom samim. Za Martina Khora »globalizacija je nešto što smo mi u Trećem svijetu stoljećima nazivali kolonizacijom« (Dunne, 1999: 21–22).

Jedan od rijetkih pokušaja određivanja globalizacije migracija u njezinoj višeznačnosti učinio je Papastergiadis. Prema njemu taj proces ima sljedeća obilježja: umnožavanje migracijskih kretanja; diferencijacija ekonomskih, socijalnih i kulturnih zaleđa migranata; ubrzavanje migracijskih obrazaca; rast broja migranata; feminizacija migracija; deteritorijalizacija kulturnih zajednica te višestruki lojaliteti dijaspora. Radi se o procesima čiji kombinirani učinci izazivaju daljnje širenje međunarodnih (globalnih) migracija. One se (više) ne mogu zaustaviti ni ekonomskim niti političkim mjerama. Globalizacija vodi »turbulentnim tokovima« ljudi s obrascima kretanja koji će se sudarati i križati s ekonomskim zahtjevima i migracijskim politikama (Papastergiadis, 2000: 86).

»Globalni gradovi« i međunarodne migracije (nekvalificiranih) radnika

Tri ključna činioca vezana uz globalizaciju svjetske ekonomije pridonose, kako tvrdi Saskia Sassen, rastu međunarodnih migracija kao globalnog procesa: 1) nejednake razine razvitka između područja slanja i primitka migranata; 2) rastuća internacionalizacija svih razvijenih gospodarstava i 3) glavne promjene u organizaciji ekonomija i tržišta rada u naprednim gospodarstvima, koje su stvorile višestruke mogućnosti za inkorporaciju imigranata (Sassen, 2001: 2).

Najlakše je dokazati prvu tvrdnju. Analiza Svjetske banke pokazuje da je jaz u dohotku po glavi stanovnika između jedne od najbogatijih zemalja svijeta, SAD-a, i jedne od najsiromašnijih, Etiopije, produbljen između 1870. i 1960. od 9:1 na 50:1, i da se trend nastavlja. U razdoblju od 1960. do 1990. prihod najbogatijih zemalja povećan je za 45 posto u odnosu na prihode skupine najsiromašnijih. *Human development report* (1996) procjenjuje da je udio u svjetskim prihodima jedne petine najbogatijeg dijela stanovništva svijeta od 1960. do 1991. povećan sa 70 na 85 posto, a istodobno je petina najsiromašnijih u svijetu spala s mizernih 2,3 na tek 1,4 posto. Premda je ukupni svjetski prihod po glavi stanovnika utrostručen u razdoblju 1960. –1994., danas ima stotinjak zemalja u kojima je on manji nego 1980., a u nekim slučajevima i 1970. i 1960. (Stalker, 2000: 139).

Internacionalizacija, sve intenzivnija u novije doba, stvara mostove među zemljama, isprva oblikovane za tokove kapitala, ali se na kraju njima služe migranti. Međunarodne migracije se ne događaju slučajno, nego se proizvode. One ne povezuju bilo koje zemlje slanja i primitka; siromaštvo i prenapučenost nisu po sebi njihovi (dovoljni) uzročnici. Važnost internacionalizacije razvidna je iz distinktivnih obrazaca međunarodnih migracijskih tokova. Tako većina imigranata u SAD dolazi iz država u kojima je ta zemlja imala aktivnu vojnu, političku ili ekonomsku ulogu. Slično se može ustanoviti za Francusku ili Japan. Migracijski sustavi povezuju glavne sile s njihovim zona-ma interesa. Migracije su, dakle, ugrađene u šire socijalne, ekonomske i političke procese, i zato su sastavni dio globalizacije. Iako se pojedincima migracija nadaje kao posljedica osobne odluke, opcija migracija je socijalno proizvedena. Kako inače objasniti zašto neke izrazito siromašne zemlje, s visokim demografskim rastom, nisu iskusile masovne vanjske migracije ili se, pak, u njih uključuju nakon dužeg vremena ekonomske stagnacije (poput većine azijskih i karipskih zemalja)? S druge strane, neke zemlje slanja (više) nisu siromašne (Južna Koreja, Tajvan).

Kada ekonomski mostovi povezuju visokorazvijene zemlje, dovode do međunarodnih migracija uglavnom stručnjaka i kompanijskih rukovoditelja. Širenjem na nerazvijena društva, pokreću radne migracije. Oba su toka sastavnice onoga što Sassen naziva globalnom ekonomijom. No, uglavnom se samo cirkulacija transnacionalnih profesionalaca i menadžera priznaje oblikom globalizacije migracija, a autorica dokazuje da to vrijedi i za migracije radnika s niskom razinom obrazovanja, odnosno za migrante (neovisno o obrazovanju) usmjerene na slabo plaćene niskostatusne poslove (Sassen, 2001: 3–5).

Trećom tezom autorica se suprostavlja raširenome mišljenju da su nekvalificirani imigranti u »globalnim gradovima«¹, kao središtima nove svjetske (globalne) ekonomije, izgubili svoje (važno) mjesto. Pobjija i tvrdnju da imigranti nastavljaajući dolaziti,

¹ U okviru svjetsko-sustavne teorije razvijen je i koncept »globalnih gradova« kao središta koji kontroliraju i usmjeruju glavne tokove svjetskih investicija i razvitak (super)moderne tehnologije. Zajednička im je karakteristika rapidna deindustrijalizacija i nagli rast servisnog sektora, odnosno vodstvo u stvaranju »postmoderne« ili informacijske ekonomije. U njima se »misli o radu u globalnim razmjerima« (Anthony King). Ne postoji neko preciznije i općeprihvaćeno određenje globalnih gradova, pa pojedini autori predlažu različite liste. Najčešće se navode Los Angeles, New York, Tokio, London, Pariz i Sidney. Oni se međusobno ekonomski povezuju intenzivnije nego sa svojim nacionalnim gospodarstvima.

u borbi za svoje preživljavanje, stvaraju nazadne subekonomije koje kočje napredak. Točno je da se ekonomski napredak »postmodernih ekonomija« generira u finansijskim, upravnim i informatičkim »štabovima« multinacionalnih kompanija, koncentriranih, sa svojim uslužnim službama, u globalnim gradovima. Za te poslove (od strateškog odlučivanja do računovodstva i knjigovodstva) novače se domaći, ali i migrantski stručnjaci, uz dobre plaće i razne druge privilegirane prinadležnosti. Međutim, taj »postmoderni« uslužni sektor ne bi mogao funkcionirati bez oslonca na sve širi krug pomoćnih nekvalificiranih radnika (ili, bolje, radnika kojima se nikakva kvalifikacija za poslove koje obavljaju uglavnom ne priznaje), kao što su građevinari, čistači, čuvari i mnogi drugi. Ukratko, na djelu je polarizacija uslužnoga sektora na elitne visokostatusne i manualne niskostatusne poslove, uz nestajanje znatnog dijela srednjostatusnih zanimanja.

Osim toga, potražnja za nekvalificiranim, niskovrednovanim (tipično imigrantskim) poslovima razvija se i posredno u sferi potrošnje. Ekspanzija visokoplaćenih namještenika koji si mogu priuštiti i od kojih se očekuje »visoki životni stil«, pretpostavlja širenje i unapređenje brojnih usluga, koje se oslanjaju na jeftin (imigrantski) rad: od kućne posluge, do radnika u restoranima, hotelima, dućanima, zabavnim i sportskim objektima. Ti poslovi, kao i neformalna ekonomija, sastavni su dio restrukturiranja (funkcionalnoga i prostornoga) između kapitala i rada, i onda ukupnog ekonomskog uspona »globalnih gradova«, što znači da u njima ostaje, ako i ne jača, potražnja i za nekvalificiranim imigrantskim radom u globalnim razmjerima (Sassen, 2001: 6–7).

U svojoj kapitalnoj studiji *Turbulencija migracija*, Nikos Papastergiadis uvjerljivo je pokazao da se suvremene međunarodne migracije mogu razumjeti tek u širem kontekstu integralnog dijela radikalne preobrazbe moderniteta, jer su one bile središnja sila u samoj njegovoj uspostavi, koja se ogledala u napetosti između kretanja i sedentarnosti (Papastergiadis, 2000: 10). Povezanost između emigracije i industrijske revolucije naširoko je istraživana i dokazana. Tako jedna studija markira početak industrijske revolucije u pojedinoj zemlji godinom kada je duljina željezničkih tračnica premašila tisuću kilometara. Prema tom pokazatelju, val industrijalizacije započeo je na britanskim otocima 30-ih godina 19. stoljeća, Francusku i njemačke zemlje zahvatio je 40-ih godina 19. stoljeća, Rusiju, Poljsku, Austro-Ugarsku i Italiju 50-ih, 60-ih Španjolsku, Švicarsku i Švedsku, a 70-ih ostatak južne Europe. U prosjeku vrhunac emigracije iz pojedine zemlje postignut je 28 godina nakon početka industrijalizacije. Pritisak na vanjsku migraciju iz današnjih zemalja u razvoju uzrokovan je sličnim (samo ubrzanim i snažnijim) procesima nejednake i disruptivne modernizacije, koji dovode do raseljavanja ljudi iz ruralnih područja u gradove koji se eksplozivno šire.

Oko 20 do 30 milijuna najsiromašnijih ljudi na svijetu seli se godišnje u urbane aglomeracije. Proporcija stanovništva svijeta u razvoju koji živi u gradskim područjima dramatično raste – od 22 posto 1960. na 37 posto 1994. Prema projekcijama trend će se nastaviti, pa bi do 2025. više od pola (57%) svjetskog stanovništva moglo živjeti u gradovima. Do 1990. već je bilo 20 megapolisa s populacijom većom od 8 milijuna, od čega 14 u Trećem svijetu. London je bio prvi moderan grad koji je dosegao jedan milijun, a do osam trebalo mu je 130 godina. Mexico City ostvario je rast od jednoga do 15 milijuna za samo pedeset godina (Stalker, 2000: 92–93). »Napuštanje tradicionalnih oblika proizvodnje i društvenih odnosa, i selenje u rastuće gradove, prva je faza fun-

damentalnih društvenih, psiholoških i kulturnih promjena, koje stvaraju preduvjete za daljnju migraciju. Pokretanje iz seljačke poljoprivrede u gradove poput Kaira, Sao Paola ili Lagosa, može biti veći korak za mnoge, nego slijedeći prelazak u »globalni grad« kao što je Pariz ili Los Angeles« (Castles i Miller, 1998: 139–40).

Dok su modernizacija i kapitalistički razvitak od početka bili disruptivni prema zatečenim ekonomskim i socijalnim formacijama, globalizacijski procesi intenziviraju njihove učinke. Recesija i strukturalno prilagođavanje imalo je nejednake posljedice za različite regije svijeta. Opći rezultat bila je kriza ekonomske sigurnosti i privikavanje na rizik kao normalno stanje društva. Uz ekonomske, globalizacija ubrzano nastavlja rastakati tradicionalne (stabilne) socijalne formacije, ponajprije lokalne zajednice i proširene obitelji, koje ustupaju mjesto nuklearnim obiteljima. Uz atomizaciju ona donosi i nove (globalne) poglede na svijet: ljudi se više ne mjere samo spram svojih neposrednih susjeda, nego i (globalnog) svijeta posredovanog masovnim, ponajprije elektroničkim medijima.² Istodobno je olakšana njihova prostorna mobilnost i na najveće udaljenosti napretkom u transportnim i komunikacijskim sredstvima, odnosno smanjenjem njihovih troškova.³ S društvima širom svijeta međusobno bolje povezanima, globalno ekonomsko okruženje postalo je dinamičnije, i u mnogim vidovima nesigurnije. Pojačana kompeticija i ekonomski šokovi trenutačno se transmitiraju oko globusa. Uvučena u globalizacijske procese pod nepovoljnim uvjetima, zaostala su društva postala još izloženija okrutnim »zakonima« svjetskog tržišta. Kratkoročno, čak i ako ostvare stanovit ekonomski napredak, cijenu će, između ostaloga, platiti povećanim pritiskom na vanjske migracije. I tu se stalno sudaramo s jednim od temeljnih proturječja globalizacije. Dok iz njezinih središta dolaze stalni poticaji, pa i pritisci, za ukidanjem svih prepreka slobodnom protoku kapitala (uključujući i ljudski kapital) – što rezultira daljnjim prodorom kapitalističkih odnosa u zaostale predmoderne ekonomije i time stvaranjem golemog »viška« radne snage i migracijskih potencijala – istodobno se nastoji obuzdati imigracija (nekvalificiranih) radnika u ta ista središta.

Obujam migracija

Velike rasprave o globalizaciji rijetko uključuju ulogu međunarodnih migracija, a kada to i čine, onda tek kao rezidualnu kategoriju (Stalker, 2000: 1–6). To se može činiti razumljivim ako se se u vidu imaju samo neki pojednostavnjeni kvantitativni podaci o veličini tekućih svjetskih vanjskomigracijskih kontingenata, koji na prvi pogled ne moraju biti impresivni. Doista, globalne migracije, gledajući usko kvantitativno, razmjerno su ograničene u usporedbi s kretanjem trgovine i financijskoga kapitala. Tako u 1996. ukupni svjetski izvoz roba predstavlja oko 29 posto svjetskog bruto proizvoda, a oko 120 milijuna vanjskih migranata obuhvaća samo 2,3 posto stanovništva Zemlje. No toj brojci treba dodati rastući pritisak milijuna ilegalnih migranata i mnogo veće migracijske potencijale koji se obuzdavaju ograničavajućim imigracijskim poli-

² Krajem 1996. u zemljinoj orbiti kružilo je oko 700 satelita, a u najsiromašnijim zemljama svijeta je jedan televizor dolazio na otprilike 100 ljudi.

³ Primjerice, cijena trominutnog telefonskog razgovora između Londona i New Yorka pala je u razdoblju od 1930. do 1996. od 300 na samo jedan dolar.

tikama. Osim toga, znatan dio migrantskih kontingenata svake se godine naturalizira i briše s popisa stranaca. Još je važnije da ti podaci ne odražavaju stvarne i temeljne društvene promjene koje su prethodile tekućim vanjskomigracijskim tokovima, kao ni njihove dalekosežne učinke društvo primitka i podrijetla. Radi se upravo o uključivanju i najperifernijih regija svijeta u svjetski kapitalistički (globalni) sustav, pri čemu se međunarodne migracije javljaju s jedne strane kao posljedica (vanjske) modernizacije odnosno razgradnje premodernih ekonomskih i društvenih struktura, a s druge kao sve snažniji činitelj njihova ubrzavanja. Istraživanja iz perspektive novijih teorija (posebno teorije mreža, svjetsko-sustavne teorije i teorije kumulativne kauzalnosti) pokazuju da se jednom pokrenute međunarodne migracije nastoje obnovljati, pa i proširivati, u sve manjoj zavisnosti od inicijalnih uzroka koji su ih pokrenuli (Massey et. al., 1994: 722–38; Portes i Bórcz, 1989).

Globalizacijski skeptici tvrde da, posebno kad je riječ o internacionalizaciji migracija, fenomeni koji su vežu uz koncept globalizacije nisu tek odnedavno na djelu, nego su započeli s europskim kolonijalizmom koji je najprije nasilno (robovi),⁴ potom poluprisilom (radnici na ugovor) i, napokon, ekonomskim poticajima pokrenuo mase ekonomski iskorjenjenih ljudi na prostornu mobilnost. Štoviše historijski najmasovniji prekomorski migracijski valovi do sada su se zbivali u stoljeću nakon 1815. i osobito na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Na vrhuncu tradicionalnih europskih prekomorskih migracija 1914. u SAD je ušlo 1,2 milijuna migranata, a to je nešto više od godišnjih (legalnih) kontingenata na kraju 20. stoljeća. Tadašnji priljev bio je još značajniji u relativnom smislu, jer je činio čak 1,5 posto ondašnjeg stanovništva, a 911,000 registriranih pridošlica 1996., primjerice, dosizalo je tek 0,35 posto današnjega (Stalker, 2000: 5–6).

Raspoloživi usporedni podaci o tradicionalnoj i tekućoj imigraciji u SAD mogu se, međutim, i nešto drukčije odnosno kritičnije protumačiti, kako to čini John Isbister (1996: 32–39). Autor je najprije procijenio nedostatke jednih i drugih podataka, koji se ponajprije odnose na veći ili manji udio neregistriranih ulazaka i izlazaka.⁵ Pri tome se u oba slučaja radi o ukupnim priljevima bez odbitaka emigracije ili povratnih tokova (što se u SAD-u ne evidentira). Prema njegovim nalazima, tekuća imigracija u najboljim godinama prelazi pola posto stanovništva (od 250 milijuna 1990.), dok je na početku 20. stoljeća više puta prekoračila jedan posto (od 76 milijuna). Odnosi između tradicionalnih i sadašnjih migracija pokazuju se ipak u drukčijem svjetlu ako se standardni podaci korigiraju procjenama o ilegalnim i povratnim tokovima. Ilegalni imigranti, naime, prije praktički nisu postojali, jer barem za europske imigrante nije bilo nikakvih ograničenja ulaska. Za razliku od prošlih vremena, procjenjuje se da su od 1981. do 1990. ilegalni tokovi povećavali ukupnu imigraciju u SAD čak za oko 25 posto. Stope emigracije iz zemlje uvelike su varirale tijekom stoljeća, ali su prema svemu sudeći bile znatno manje na njegovu kraju nego početku, što također povećava stvarne razmjere nedavne imigracije u tu zemlju. Sve u svemu, ona je i prema historijskim standardima

⁴ Procjenjuje se da je do 1850. oko 15 milijuna robova transportirano iz Afrike u obje Amerike, a tijekom stoljeća nakon abolicije ropstva, preko 30 milijuna ljudi pokrenuti su kao »radnici na ugovor« (*indentured workers*).

⁵ Prema nekim procjenama, čak 47% imigranata koji su krajem 19. stoljeća stigli u SAD, vratilo se u domovine (Papastergiadis, 2000: 28).

vrlo visoka, vjerojatno nešto viša ili barem jednaka vrhuncima s početka stoljeća, mada je u odnosu na ukupno stanovništvo i dalje nešto manja. Međutim, važno je imati na umu da se tekući volumen migracija obuzdava različitim oblicima ograničavanja kojih prije nije bilo, pa su, dakle, stvarni međunarodni migracijski potencijali mnogo veći.

Diferencijacija migracijskih tokova

Više, međutim, od njihova svjetskog obujma, novosti su svakako veće glede diferencijacije migracijskih tokova i općih (globalnih) uvjeta u kojima se zbivaju. Robovi su dopremani u Novi svijet isključivo iz Afrike, »ugovorni radnici« mahom iz Azije, ali je slobodna međunarodna radna migracija sve do druge polovine 20. stoljeća uvelike ostala europski fenomen. Od 60-ih godina 20. stoljeća naglo pada udio europskih vanjskih migranata, a raste i relativno i apsolutno broj međunarodnih migranata iz sve udaljenijih zemalja Trećega svijeta. Njihov dobar dio usmjeren je prema Europi (najprije zapadnoj, a potom i južnoj i srednjoistočnoj), koja se iz eminentno emigracijskog područja pretvorila u drugo imigracijsko odredište. Štoviše, radna imigracija je postala temeljno obilježje gotovo svih najrazvijenijih gospodarstava svijeta. U tome je eklatantan primjer Japana, zemlje koja i dalje nastoji zadržati kulturnu i etničku homogenost, i strogim je zakonima zabranjivala uvoz nekvalificirane radne snage, koji se suočava sa sve snažnijim ilegalnim migrantskim tokovima iz Tajlanda, Pakistana, Bangladeša i Filipina.

Tijekom 50-ih godina 20. stoljeća još je više od dvije trećine useljenika u SAD dolazilo iz Europe i Kanade; od tada se trend naglo mijenja. Osamdesetih situacija je već potpuno drukčija: samo 12,5 posto legalnih imigranata bilo je iz tog prostora, a čak 84,4 posto iz Latinske Amerike. Iz Azije je do 1965. dolazilo godišnje oko 21.000 ljudi, a nakon toga 150.000. Od 1980. do sredine devedesetih SAD su primile oko 15 milijuna stranaca. Ti imigranti i njihova djeca činili su tada oko 10 posto stanovništva zemlje. Međutim, u glavnim useljeničkim središtima (Los Angeles, New York), broj novih doseljenika s njihovim obiteljima prešao je trećinu žitelja, s tendencijom daljnjeg brzoga rasta. Prema popisu iz 1990. u zemlji se legalno nalazilo 19,7 milijuna ljudi rođenih u inozemstvu, što je bio porast od 34 posto u odnosu na stanje prije deset godina. Nove migracije u razmjerno kratku roku pretvorile su američko društvo iz dvorasne (ne računajući manje od jedan posto preostalih Indijanaca) u multirasnu, multietničku zajednicu. Do 1990. gotovo četvrtina stanovništva pripadala je nekoj od manjinskih rasno-etničkih skupina: Afroamerikancima, Hispancima, Azijcima-Amerikancima ili domorodačkim Amerikancima (Mesić, 1998: 290).

Ukupna imigracija u Kanadu osamdesetih je u znatnom porastu (od 89.000 1983. do 192.000 1989.), unatoč opadanju europskih kontingenata, zahvaljujući sve snažnijem rastu priljeva iz Azije, Afrike, Srednjeg istoka, Kariba i Latinske Amerike. Posljednje godine toga desetljeća doseljenici iz Azije i Pacifika ostvarili su već 40 posto ulazaka u zemlju, prema 27% Europljana te 16% imigranata iz Afrike i Srednjega istoka.

Nakon napuštanja imigracijske politike »bijele Australije«, i u tu useljeničku zemlju pristižu sve raznovrsnije pridošlice, osobito iz Azije. Azijski useljenici pretekli su brojnošću europske krajem osamdesetih.

Sredinom 90-ih godina 20. stoljeća u Europskoj Uniji (sa sadašnjih 15 članica) živi oko 18 milijuna stranaca, odnosno blizu 5 posto ukupnoga stanovništva cijelog područja, što je još razmjerno znatno manje od njihova udjela u tradicionalnim zemljama primitka useljenika. No, treba imati u vidu da je raspored u pojedinim članicama krajnje neujednačen: od 1,3 u Španjolskoj do 34,1 posto u Luksemburgu. Osim toga, neke od njih tek su se u najnovije doba transformirale iz emigracijskih u imigracijska društva (južnoeuropske članice, Irska). Napokon, u pojedinim državama, zbog poticanja naturalizacije, broj stranaca statistički se brzo topi. Dalje, dvije trećine imigranata u EU potječe iz Europe, uzete kao cjeline, 17 posto iz Afrike te 11 iz Azije. Udio došljaka iz Trećega svijeta razmjerno je znatno manji nego u tradicionalnim imigracijskim zemljama iz dvaju osnovnih razloga. Prvo, jer se zapadna Europa u doba poslijeratne konjunktura sve do sredine 70-ih godina 20. stoljeća i »zatvaranja granica«, uz stanovite kontingente radnika iz bivših kolonija (V. Britanija, Francuska, Nizozemska) i prebjega s Istoka, mogla osloniti na uvoz »rezervnih armija rada« s juga Europe, koji je započinjao svoju intenzivnu industrijalizaciju. Drugo, prije nego su ti potencijali iscrpljeni, Europa se okrenula politici ograničenja i kontrole ulaska. Da je nastavila masovnije primati nove radnike migrante, oni bi sve više dolazili iz sve udaljenijih krajeva svijeta, kako uostalom pokazuju tekući podzemni tokovi ilegalnih imigranata. Proces spajanja obitelji i reprodukcije imigrantskih zajednica obnavlja i dijelom proširuje dominantnu etničku strukturu kakva je ustanovljena u doba otvorenih granica. Ipak, Europa, a osobito pojedine imigracijske zemlje, zbog suvremenih međunarodnih (globalnih) migracija suočava se sve više s izazovima multikulturalnih društava. Do sredine devedesetih u EU je živjelo od 8 do 10 milijuna muslimana, od čega oko tri milijuna u Francuskoj, dva u Njemačkoj i jedan u V. Britaniji (Castles i Davidson, 2000: 134).⁶

Diverzifikacija tekućih međunarodnih migracijskih tokova ne ogleda se samo u proširenju izvora imigracija za Novi svijet i Europu na nove regije i zemlje Trećega svijeta, nego i u nastanku novih imigracijskih područja (Srednji istok, novoindustrijalizirane zemlje Dalekog istoka) te snaženju unutarregionalnih migracija (u Europi, Aziji, Africi i Latinskoj Americi). Do 1985. područje Zaljeva (Saudijska Arabija, Oman, Kuvajt, Bahrein, Ujedinjeni Arapski Emirati i Katar), koje ukupno ima manje od 6 milijuna državljana, primilo je 3,5 milijuna radnika migranata, najprije iz drugih arapskih država, a kasnije sve više iz južne i jugoistočne Azije. Sredinom devedesetih, prema nekim procjenama, oko 3 milijuna Azijaca zaposleno je u drugim azijskim državama, ne računajući ilegalne migrante. Prema nalazima Međunarodne organizacije rada, između 1970. i 1990. broj zemalja kvalificiranih kao glavni primatelji migranata narastao je od 39 na 67, uz istodobno povećanje glavnih pošiljatelja od 29 na 55. No, najvažniji podatak koji govori o dinamičnosti procesa migracija u globalnim razmjerima odnosi se na razmjerno najbrojnije proširenje skupine istodobnih pošiljatelja i primatelja migranata od 4 na 15 (Stalker, 2000: 7). Složenost (u smislu multiplikacije izvora, određišta i obrazaca), ali i razmjeri (u smislu pokrenutih i potencijalnih masa migranata i

⁶ Mogu se naći i drugi podaci, ovisno o tome računaju li se naturalizirani muslimani, izbjeglice i drugi. Tako je *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (22. 09. 2001.) objavio da u Njemačkoj živi čak 3,3 milijuna ljudi islamske vjere. Od toga 2,5 milijuna potječe iz Turske, a ostali iz Bosne i Hercegovine, Albanije, Makedonije, Tunisa, Maroka i drugih zemalja. Među njima, petina ili 650.000 njemački su državljani.

dubokih društvenih promjena) suvremenih međunarodnih migracijskih procesa, nadišli su (objektivno, ali i u svijesti ljudi) sva dosadašnja povijesna iskustva čovječanstva. Globalizacija je potaknula nove izvore migranata i otvorila nove putanje migracija.

Globalizacija znanosti i obrazovanja – *brain gain* umjesto *brain draina*

Zabrinutost oko nekontrolirane imigracije u razvijenim zemljama tiče se nekvalificiranih radnika. Istodobno se prihvaća, pa i potiče, dolazak stručnjaka i traženih kvalificiranih radnika. No, tek nekoliko država registrira razinu kvalifikacija svojih imigranata (Australija, Kanada, SAD i V. Britanija), pa se teško mogu kvantitativno pratiti ti tokovi. U Britaniji, primjerice, čak 85 posto radnih dozvola koje je izdala vlada u kasnim osamdesetima odnosilo se na stručnjake i menadžere, a dvije trećine svih zaposlenih imigranata spadalo je u tu kategoriju. Kanada ima razrađen sustav koji dodaje »bodove« za obrazovanje i kvalifikaciju potencijalnih useljenika. Od 205.000 planiranih ulaznih viza za 1997., 113.000 je bilo namijenjeno za kvalificirane ili poslovne kategorije. Sličnu politiku imigracije ima i Australija. Za 1998./99. planirano je više od polovine imigranata »kvalificirane struje«. »Odljev mozgov« veliki je gubitak ljudskoga kapitala za nerazvijene zemlje, mada im same često ne pružaju radnu i profesionalnu perspektivu, a preko njih mogu donekle ostvariti transfer tehnologije. Razvitak transporta i komunikacija, uz internacionalizaciju proizvodnje, trgovine i financijskih tokova, doveo je i do povećane mobilnosti stručnjaka i unutar razvijenog svijeta, pa i u suprotnom smjeru – iz razvijenih u zemlje u razvoju. Većina profesionalaca migrira između bogatih, a potom od siromašnih ka bogatim državama. Prema nekim procjenama, pred kraj prošloga stoljeća bilo je oko 1,5 milijuna kvalificiranih migranata iz zemalja u razvoju u zapadnoj Europi, SAD-u, Japanu i Australiji. »Odljevom mozgov« najteže je, vjerojatno, pogođena Afrika. Samo između 1985. i 1990. izgubila je oko 60.000 stručnjaka, i od tada ih godišnje gubi 20.000. Odnedavno se s tim problemom posebno suočava istočna Europa. Iz Bugarske je, primjerice, u jednoj godini (1995) emigriralo 7.000 stručnjaka i istraživača (Stalker, 2000: 107–9).

Appleyard je skovao pojam *professional transients* za poseban tip ugovornih radnika (Appleyard, 1991: 26) koji bismo mogli (analogijom s komutantima) prevesti kao »profesionalni transitanti«, a odnosi se na rukovoditelje i stručnjake koje multinacionalne kompanije šalju u druge zemlje, u svoje ogranke ili na zajedničke projekte, te stručnjake međunarodnih organizacija. Tako su japanska prekomorska investiranja dovela do znatnih (privremenih) migracija japanskih menadžera i tehničara. Iako ti migranti ostaju kratko u migraciji, mogu imati značajan ekonomski i kulturni upliv na zemlju u kojoj rade, ali i društvo podrijetla. Kao što su iskustva europskih kolonijalista u prijašnje doba ostavila duboke tragove na europska društva, tako se i nedavne kulturne promjene u Japanu mogu, barem djelomično, objasniti izloženošću njegove elite drugim društvenim vrednotama. Takva migracija, osim toga, može pridonijeti ustanovljenju migracijskih mreža koje omogućuju i ohrabruju radnu migraciju niže kvalificiranih radnika u suprotnom smjeru (Castles i Miller, 1993: 87–88). Prema procjenama Međunarodne organizacije rada, još 1986. su multinacionalne kompanije zapošljavale 65 milijuna ljudi, od kojih je čak 22 milijuna poslano izvan svojih zemalja

podrijetla. Naravno, iako se tek neznatan dio odnosi na »profesionalne transitante«, podatak jasno ukazuje na sve veću važnost te kategorije privremenih migranata u globalnom razvitku (Appleyard, 1991: 26).

Tokovi stručnjaka oko svijeta intenzivirani su i globalizacijom višeg obrazovanja. Broj studenata u stranim zemljama dosegao je 1993. brojku od 1,5 milijuna. Najveći dio potjecao je iz Azije i većina je stigla na studije u SAD. Između sredine 50-ih i sredine 80-ih godina 20. stoljeća, broj prekomorskih studenata iz južne i istočne Azije narastao je sa 10.000 na preko 140.000. U toj je zemlji 1990. 62 posto građevinskih doktorata pripalo stranim studentima, uglavnom Azijcima. Slično je na području matematike, fizike i kompjutorskih znanosti. Mnogi se nakon završetka studija ne vraćaju u zemlje podrijetla. Prema jednoj procjeni, preko 70 posto doktora društvenih znanosti rođenih u inozemstvu ostaje u SAD-u. Službeni kineski izvori govore da se od 220.000 kineskih studenata koji su otišli u inozemstvo od 1979., samo 75.000 vratilo kući (Stalker, 2000: 109).

W. Leach dokazuje da su američka sveučilišta osamdesetih skrenula od nacionalne ka globalnoj koncepciji znanosti i obrazovanja. Prigrllila su transnacionalnu ekonomiju, povezujući se sve čvršće s multinacionalnim kompanijama diljem svijeta. Time je stvorena snažna materijalna osnova za novi internacionalni identitet istraživačkih sveučilišta. Zabrinuta opadanjem broja domaćih studenata, sve više se okreću stranim studentima i nastavnicima i bogatim imigrantima. Oko 40.000 stranih studenata i postdiplomaca studiralo je 1960. na američkim koledžima i sveučilištima. Do kasnih osamdesetih bilo ih je već više od 450.000. Istaknuta sveučilišta u inozemstvo šalju svoje agente za aktivno novačenje studenata. U tom duhu razvila su i novu kulturu u *campusima* (multikulturalizam), naklonjenu pridošlicama i raznovrsnostima. No, postdiplomci, a ne dodiplomci, čine glavninu stranih upisnika. Većina dolazi iz Azije (Kina, Koreja, Filipini, Indija). Sveučilišta kao Harvard i Berkeley unajmila su tisuće stranih postdiplomaca, znanstvenika i nastavnika. Migracijskim zakonom iz 1990. uvedena je kategorija H-1B vize, koja omogućuje privremeni boravak stručnjaka i znanstvenika, te kategorija nazvana »Einsteinova iznimka«. Između 1991. i 1995. ukupan broj Einsteina dosegao je blizu 10.000 profesora. Samo 1994. odobreno je više od 60.000 viza za strane znanstvenike. Zovu ih »migrantski radnici modernog istraživanja« (Leach, 2000: 123–38).

U duhu globalizacije pesimistički koncept *brain draina* zamijenjen je optimističkim *brain gainom*. Čak i jedan takav autoritet za migracije talenata, kao što je Jagdish Bhagwati, istaknuti međunarodni ekonomist na sveučilištu Columbia, prihvatio je novi pristup migraciji mozgova, mada je godinama upozoravao na štetnost njihova gubitka za zemlje u razvoju. On i drugi autori na istraživačkim američkim sveučilištima danas glorificiraju rastavu mozga odnosno duha od fizičkog mjesta. U porastu je i prateća literatura koja iskustva ljudi u pokretu, pa i u egzilu, ne prikazuje više na tipično tragičan način, nego ih »slavi« kao najave nove deteritorijalizirane kulture. Istaknuti pisac te provenijencije, H. Bhabha (1994), podvrgava radikalnoj reviziji koncept ljudske zajednice, ne iz perspektive »tla i mjesta«, nego »marginaliziranih, raseljenih, iseljenih« ljudi i »granica«. Za njega »nacionalne kulture« moraju odstupiti pred »suverenitetima« koji transcendiraju mjesto – spol, rasu, etnicitet, seksualnost, kao i sam migratorni uvjet (Leach, 2000: 164–65).

Međunarodne migracije i državljanstvo

Pokazuje se, dakle, da je globalizacija povezana s naglo rastućom pokretljivošću ljudi preko državnih granica. Cijelo razdoblje nakon Drugoga svjetskog rata, i osobito zadnja desetljeća prošloga stoljeća, označeno je masovnim migracijama svih vrsta: privremenim i trajnim; radnim i izbjegličkim; pojedinačnim i obiteljskim; nekvalificiranih radnika i stručnjaka. One su dovele do procesa naseljavanja u gotovo svim razvijenim zemljama, ali i u dijelovima manje razvijenih svjetskih regija. Stanovništva su postala heterogenija i kulturno raznovrsnija. Kulturne razlike idu često zajedno sa socijalnom marginalizacijom deprivilegiranih etničkih manjina. Dvije su, naime, stvari nove u tekućim međunarodnim migracijama. To je njihovo istodobno premreživanje i najudaljenijih regija svijeta, i s tim povezana etnokulturna različitost migranata. Brzina kojom su se pojavile nove etničke manjine prenerazila je političare i potkopala zakone i prakse koji se tiču integracije i državljanstva (Castles i Davidson, 2000: 7–9).

Mnogi radikalni globalisti tvrde da je nacionalna država, odnosno nacionalno državljanstvo (*citizenship*), u krizi, pa i opadanju, zbog sve složenijih globalizacijskih procesa, pri čemu se ponekad u tome ističe i uloga međunarodnih migracija. Mogle bi se razlikovati dvije glavne suprotstavljene pozicije spram učinaka suvremenih migracija na transformaciju državljanstva (Mesić, 2000).⁷ Jednu smo označili kao »pronacionalnu«, a predstavlja ju Roger Brubaker (1992), drugu kao »postnacionalnu«, čija je najpoznatija zastupnica Yasemin Soysal (1994). Uspoređujući državljanstvo (*citizenship*) i nacionalnost (*nationhood*) u Francuskoj i Njemačkoj, Brubaker je došao do zaključka da su čak i najnovije politike imigracije i državljanstva (u smislu prava) uvjetovane ustanovljenim »kulturnim idiomima« nacionalnosti, koji se pokazuju otpornim na promjene. Zapravo su tekuće međunarodne migracije pred nacionalne države Zapada postavile temeljni izazov i prisilile ih da se »ponovno izmisle« (*reinvent*). Nove oblike (ne)državljskoga članstva Brubaker shvaća kao »očitu devijaciju« od ustanovljenog modela nacionalnog državljanstva, koje će se s vremenom trebati ispraviti (Joppke, 1993: 3).

Yasemin Soysal nacionalnu državu prebacuje na poziciju zavisne varijable, dokazujući da se u poslijeratnom razdoblju identitet neke osobe kao člana neke nacionalne zajednice postupno razdvajao od njezinih ljudskih i civilnih prava. Nedavne međunarodne migracije, supranacionalne asocijacije i diskurs ljudskih prava doveli su dalje do ustanovljenog alternativnog »postnacionalnog« modela članstva, pojedinačnih i kolektivnih prava drukčijih nego što je članstvo u naciji. Tako i Međunarodna organizacija rada određuje i prati poštivanje prava radnika migranata, koja su prije mogli očekivati samo državljani neke zemlje. Prema njezinu mišljenju, nacionalne države pretrpjele su korjenite transformacije. One postaju sve više instrumentima za implementaciju međunarodnih konvencija i normi o ljudskim pravima. Migrantska prava ostaju, doduše, vezana uz određene države i njihove institucije, no to je stvar organizacijske nužde, a ne više legitimacijskog načela. Klasične koncepcije državljanstva (kako etnička, tako i civilna) nisu više primjerene za razumijevanje dinamike članstva i pripadnosti u suvremenoj Europi. Na

⁷ Misli se na skup prava, dužnosti, uloga i identiteta, koji povezuju državljane/građane s nacionalnom državom, koji su povijesno i nastali upravo u njezinim okvirima.

djelu je formiranje novog modela članstva, usidrena u deterritorijaliziranim pojmovima osobnih prava.⁸ Kako države, iako uvelike delegitimirane, opstojе, globalni sustav sada djeluje prema kompromisnom konceptu »institucionalnog dualizma«: nacionalne suverenosti i univerzalnih ljudskih prava (Soysal, 1994: 21; 157–59).

Multikulturalni model državljanstva možemo shvatiti kao inačicu »postnacionalnoga članstva«, koji proizlazi iz sve veće kulturne različitosti razvijenih imigracijskih društava. Pojedine države promoviraju ga kao službenu politiku (Kanada, Australija). On određuje naciju »kao političku zajednicu, temeljenu na ustavu, zakonima i državljanstvu, s mogućnošću prihvatanja pridošlica u zajednicu, pod uvjetom da se slažu s političkim pravilima, prihvaćajući istodobno kulturne razlike i formiranje etničkih zajednica« (Castles i Miller, 1998: 43).

Drugi autori bliži su jednoj ili drugoj poziciji ili tragaju za novim pristupima tom problemu. U međuvremenu se razvijaju i nove perspektive čija se zajednička značajka ogleda u nastojanju da sagledaju proturječne procese promjena u konstituciji nacionalnog državljanstva, i time prevladaju jednostrani i isključivi odgovori. Umjesto toga teži se novim sintetičkim konceptima, koji trebaju izraziti neivjestan, mogli bismo reći turbulentan, karakter promjena (Mesić, 2000).

Iseljeničke zajednice i novi identiteti

Ono što je Robin Cohen označio »dijasporizacijom« zajednica, postaje istaknuta karakteristika globalnog društva. Potreba stvaranja zajednica duboko je i univerzalno obilježje ljudskih bića. No, odnos (tradicionalni) između pripadanja i zajednice danas je uvelike uzdrman, zahvaljujući baš međunarodnim migracijama, dokazuje Nikos Papastergiadis. Ljudi mogu imati osjećaj pripadanja više nego jednoj zajednici, ili mogu sudjelovati u različitim zajednicama u pojedinim razdobljima života. Napokon, crte koje odvajaju pojedine zajednice nisu uvijek vidljive, odnosno zajednice nisu nužno određene teritorijalnim granicama. U aktualnim raspravama o konceptima zajednica preispituju se pojmovi prostora, vremena, mjesta, pripadanja i pridruživanja na širokom području društvenih, humanističkih i kulturnih znanosti, uključujući književnu i umjetničku kritiku. Papastergiadis maestralno pokazuje kako se sociološki diskurs može obogatiti novim perspektivama u kritičkoj komunikaciji sa srodnim disciplinama baš na problematici migracija kao eminentno multidisciplinarnom i interdisciplinarnom području istraživanja. Treba, međutim, istaknuti da implozija jednog osjećaja zajednice nije nadomještena nekom nadolazećom »globalnom« zajednicom koja bi izražavala novi univerzalizam. Paradoksalno, globalizacija je zapravo obnovila potragu za »etničkim korijenima«. Javljaju se negativne reakcije protiv univerzalnosti tržišta, kao i novi oblici primordijalnih identifikacija (Papastergiadis, 2000: 11–15; 77; 86; 122–45).

Deterritorijalizacija kulture odnosi se na načine na koji ljudi sada osjećaju pripadnost raznim zajednicama, unatoč tomu što ne dijele zajednički teritorij sa svim ostalim članovima. Povezivanje zajednica neovisno o razdaljini i njihovo redefiniranje pu-

---

⁸ Postnacionalna civilna, socijalna i politička prava izvode se iz osobnosti (*personhood*) svakoga čovjeka neovisno o članstvu u nacionalnoj državi.

tem razmjene dovelo je u pitanje ranije postavke o zasebnim kulturama na ograničenim prostorima. Autentičnost kulturne formacije nije više isključivo vezano uz fizičku blizinu određenoga kulturnog središta. Procesi kulturne transformacije neke skupine (migranata) u stalnom pokretu (učestali posjeti mjestu podrijetla, ekonomska međuovisnost bilociranih članova obitelji, simbolički transferi itd.) ne slijede funkcionalističke modele prilagodbe i asimilacije, budući da promjene koje se događaju ne potvrđuju uvijek isti identitet i strukture izvornog oblika. Zapravo, na djelu je promjena koja se ne svodi naprosto na neki dodatak, niti je oblik apsorpcije tako da bi novo bilo nerazpoznatljivo od staroga. U toj interakciji različiti elementi kultura se međusobno kaleme, usađuju ili prerastaču da bi koegzistirali, rastočili ili revitalizirali jedna drugu. Takvi oblici kulturne translacije označeni su pojmom hibriditeta. Prema tome modelu, identitet (skupine ili pojedinca) nikad nije dovršen, nikad se ne uklapa u jedan apsolutan oblik. No, Papstergiadis i koncept hibridnosti shvaća kao nezadovoljavajući za razumijevanje iseljeničkih zajednica, i predlaže još fleksibilniji, fluidniji i otvoreniji model, koji naziva »klasterima u dijaspori« (Papstergiadis, 2000: 115–18; 174–213).

U tome je, po našem sudu, ostao na razini sociološki nerazrađene metafore. No, njegov opći koncept turbulencije zbog toga ne gubi na svojoj iznimnoj vrijednosti za šire područje migracijskih studija, koje postaju eminentno interdisciplinarne kulturološke studije, i to novoga tipa, koje u središte interesa stavljaju razumijevanje dinamike (post)moderne kulture, osobito uplive međunarodnih migracija na stvaranje novih oblika (višestrukih) identiteta, deteritorijalizaciju i hibridnost kulturnih (trans)formacija. Iz te perspektive suvremene međunarodne migracije nadaju se kao važan konstitutivan element globalizacijskih procesa.

Spor između skeptika i radikala oko globalizacije je neproduktivan. Prvi naglašavaju njezinu historijsku genezu, ali ne mogu negirati ubrzanje i usložnjavanje procesa globalnog povezivanja svijeta, što tvrde drugi, koji pak, više manje proizvoljno markiraju (ili ostavljaju otvorenim) početak ekonomskih i društvenih procesa koje danas nazivamo globalizacijom. Oni su začeti s europskim kapitalizmom i osobito njegovom kolonijalnom ekspanzijom, intenzivirajući se sve više zahvaljujući razvitku transporta i komunikacija, zahvaćajući sve regije svijeta. Ubrzanje ekonomskih i društvenih promjena u zemljama u razvoju, nametnuto iz svjetskih kapitalističkih središta, vodi daljnjoj, upravo globalnoj, prostornoj preraspodjeli rada i kapitala, i time njihovoj sve većoj prostornoj pokretljivosti u svjetskim razmjerima. No, dok je malo prepreka ostalo na globalnim putanjama kapitala usmjeravanih iz »globalnih gradova« (uključujući ljudsku u obliku migracije stručnjaka), razvijene zemlje Zapada, kojima je globalizacija donijela najviše koristi, nastoje političkim preprekama kontrolirati međunarodne imigracijske tokove izvan »slobodnih«, »tržišnih«, »globalizacijskih« mehanizama. To je možda i najveća temeljna proturječnost globalizacije uopće.

LITERATURA

- APPLEYARD, Reginald, T. (1991). *International Migration: Challenge for the Nineties*. Genève: IOM.
- BHABHA, Homi (1994). *The Location of Culture*. London: Routledge.

- BRUBAKER, Rogers (1992). *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge: Harvard University Press.
- BRUCE, Mazlich (1999). »A Tour of Globalization«, *Indiana Journal of Global Legal Studies*, god. 7, br. 5, str. 5–16.
- CASTLES, Stephen i DAVIDSON, Alastair (2000). *Citizenship and Migration: Globalization and Politics of Belonging*. MacMillan Press Ltd.
- CASTLES, Stephen i MILLER, Mark (1993). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. New York: The Guilford Press.
- CASTLES, Stephen i MILLER, Mark (1998). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. 2. izd. MacMillan Press Ltd.
- CLARK, Ian (1997). *Globalization and Fragmentation: International Relations in the Twentieth Century*. Oxford: Oxford University Press.
- DUNNE, Tim (1999). »The Spectre of Globalization«, *Indiana Journal of Global Legal Studies*, god. 7, br. 7, str. 16–33.
- Human development report* (1996). UNDP.
- JOPPKE, Christian (1996). *Immigration and the Nation-State: the United States, Germany, and Great Britain*. Baltimore – London: the John Hopkins University Press.
- MASSEY, Douglas et al. (1994). »International migration theory: the North American case«, *Population and Development Review*, god. 20, br. 4, str. 699–752.
- MESIĆ, Milan (1998). »Američke migracijske kontroverzije«, *Migracijske teme*, god. 14, br. 4, str. 289–314.
- MESIĆ, Milan (2002). »Suvremene europske migracije i (nacionalno) državljanstvo, u: Silva Mežnarić (ur.). *Etničnost i stabilnost Europe u 21. stoljeću*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti – Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo, str. 67–86.
- PAPASTERGIADIS, Nikos (2000). *The Turbulence of Migration: Globalization, Deterritorialization and Hybridity*. Cambridge: Polity Press.
- PORTES, Alejandro i BŐRŐCZ, József (1989). »Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives on Its Determinants and Modes of Incorporation«, *International Migration Review*, god. 23, br. 3, str. 606–629.
- ROBERTSON, Roland (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: Sage.
- SASSEN, Saskia: »Immigration in Global Cities«, [www. interplan.org/immig/im01001.html](http://www.interplan.org/immig/im01001.html) (posjećeno 13. 10. 2001.), pp. 1–12.
- SOYSAL, Yasemin (1994). *Limits of Citizenship*. Chicago: University of Chicago Press.
- STALKER, Peter (2000). *Workers Without Frontiers: The Impact of Globalization on International Migration*. Lynne Reinner Publisher, Inc.

Milan Mesić

THE GLOBALISATION OF MIGRATION

SUMMARY

The paper demonstrates that contemporary international migration is a constitutive part of the globalisation process. After defining the concepts of globalisation and the globalisation of migration, the author discusses six key themes, linking globalisation and international migration (“global cities”, the scale of migration; diversification of migration flows; globalisation of science and education; international migration and citizenship; emigrant communities and new identities). First, in accordance with Saskia Sassen’s analysis, the author rejects the wide-spread notion that unqualified migrants have lost an (important) role in »global cities«, i.e. in the centres of the new (global) economy. Namely, the post-modern service sector cannot function without the support of a wide range of auxiliary unqualified workers. Second, a critical comparison with traditional overseas mass migration to the USA at the turn of the 19th and 20th centuries indicates that present international migration is, perhaps, less extensive – however it is important to take into consideration various limitations that previously did not exist, and thus the present migration potential is in really greater. Third, globalisation is more evident in a diversification of the forms of migration: the source area of migrants to the New World and Europe has expanded to include new regions in the world; new immigration areas have arisen (the Middle East, new industrial countries of the Far East, South Europe); intra-regional migration has intensified. Forth, globalisation is linked to an increased migration of experts and the pessimistic notion of a brain drain has been replaced by the optimistic idea of a brain gain. Fifth, contemporary international migration has been associated with a crisis of the national model of citizenship. Sixth, the interlinking of (migrant) cultural communities regardless of distance and the physical proximity of cultural centres (the deterritorialisation of identity), as well as a hybridisation of cultural patterns, bring into question old notions of separate cultures in delimited areas. To sum up, the discussion of the mentioned themes supports the fundamental thesis of the paper, i.e. that international migration is a constitutive part of the process of globalisation.

KEY WORDS: migration, globalisation, brain gain, diaspora, citizenship, post-national society

Milan Mesić

GLOBALISATION DES MIGRATIONS

RÉSUMÉ

Cet article montre que les migrations internationales contemporaines font partie intégrante des processus de globalisation. Après avoir défini les notions de globalisation et de globalisation des migrations, l’auteur traite les six thèmes clés qui relient globalisation et migrations internationales (« villes globales »; ampleur des migrations; diversification des courants migratoires; globalisation des sciences et de l’éducation; migrations internationales et citoyenneté; diasporas et nouvelles identités). Tout d’abord, suivant Saskia Sassen, il réfute l’opinion répandue selon laquelle les immigrants non-qualifiés ont perdu la (notable) importance qu’ils avaient autrefois dans les « villes globales », en tant que centres de la nouvelle économie mondiale (globale). En effet, le secteur « postmoderne » des activités de services ne pourrait pas fonctionner sans s’appuyer sur un cercle de plus en plus large de travailleurs auxiliaires sans qualifications. Deuxièmement, une comparaison critique avec les migrations massives traditionnelles outre-atlantique vers les USA à la charnière du 19ème et du 20ème siècle montre que le courant de migration internationale est relativement peut-être légèrement moindre. Cependant, il est important de garder présent à l’esprit les différentes limitations qui auparavant n’existaient pas, et les potentiels migratoires sont réellement plus grands. Troisièmement, la globalisation se reflète de plus en plus dans la diversification de ses : dans l’élargissement des sources de migration pour le Nouveau Monde et l’Europe vers de nouvelles régions du monde, dans l’apparition de nou-

veaux domaines d'immigration (Asie centrale, pays nouvellement industrialisés d'extrême Orient, Europe méridionale), dans le renforcement des migrations intrarégionales. Quatrièmement, la globalisation est liée avec une migration accrue de spécialistes, et le concept pessimiste de brain drain est remplacé par celui, optimiste, de brain gain. Cinquièmement, les migrations internationales contemporaines sont mises en rapport avec la crise du modèle national de citoyenneté. Sixièmement, l'établissement de liens avec les communautés culturelles (migrantes) et l'hybridation des modèles culturels remettent en question les anciens postulats sur les cultures distinctes cohabitant dans des périmètres limités. En conclusion, le débat sur les thèmes mentionnés sert la thèse fondamentale du caractère constitutif des migrations internationales dans les processus de globalisation.

MOTS CLES : migrations, globalisation, gain de cerveaux, diaspora, citoyenneté, société postnationale